

УДК 347.41

Галина Гриценко,асистент кафедри приватного права Полтавського юридичного інституту
Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З ОБОВ'ЯЗКОВОЮ МНОЖИННІСТЮ ОСІБ ТА ЗОБОВ'ЯЗАННЯ, В ЯКИХ ВОНА НЕМОЖЛИВА

Автор поділяє зобов'язання на ті, в яких множинність виникає факультативно, обов'язково або ж взагалі неможлива. Автор аналізує українське та зарубіжне законодавство, різні підходи вчених, наводить приклади із судової практики, робить висновок про причини, з яких деякі зобов'язання не можуть існувати без множинності осіб, а інші — не допускають її виникнення.

Ключові слова: множинність осіб, зобов'язання.

Зобов'язання опосередковують участь у цивільному обороті речей та майнових прав. Останні можуть належати одночасно кільком особам. Це одна з підстав виникнення множинності осіб у зобов'язанні, тобто участі у зобов'язанні двох і більше кредиторів (боржників). Вона сприймається як цілком нормальне явище для будь-якого зобов'язального правовідношення: може виникнути, а може й не бути. Проте винятки із загального правила дійсно існують, хоча на цьому ніколи не заострюється увага. На нашу думку, вони не менш важливі для практики, ніж питання виконання, припинення зобов'язань з множинністю осіб, відповідальності за їх порушення, яким присвячені сучасні дослідження (С. В. Сарбаш [1], І. С. Тімуш [2]). Їх так само треба вивчати, особливо на предмет причин, з яких в одних зобов'язаннях множинність осіб єдино можлива, а в інших, навпаки, виключається. Це і є метою даної статті.

Під множинністю осіб у зобов'язанні розуміють участь у зобов'язанні двох і більше осіб на боці однієї чи обох його сторін. Є дві основні умови виникнення множинності осіб у зобов'язанні: єдність предмета зобов'язання та наявність одночасно внутрішніх зв'язків (між співкредиторами чи співборжниками) і зовнішніх зв'язків (множинності осіб із протилежною стороною).

Виходячи з можливості виникнення множинності осіб у зобов'язаннях, останні можна поділити на:

а) зобов'язання, в яких множинність

виникає факультативно (таких переважна більшість);

б) зобов'язання з обов'язковою множинністю осіб;

в) зобов'язання, в яких вона взагалі неможлива.

Обов'язкова множинність осіб у зобов'язанні може бути зумовлена або сутністю правовідносин, або законодавчою вимогою.

Прикладами, коли сама сутність відносин сторін вимагає множинності осіб, є зобов'язання договірною секвестру, перевезення вантажів у прямому та прямому змішаному сполученні, співстрахування, паралельного кредитування.

У зобов'язанні договірною секвестру (ч. 1 ст. 976 — зберігання речей, що є предметом спору) на боці поклададача завжди виступають дві і більше особи, між якими виник спір. Відносини між цими особами (їх згода на передання цієї речі на зберігання іншій особі) є внутрішніми відносинами множинності осіб. Відносини із зберігачем — зовнішні відносини, які, як правило, є частковим зобов'язанням у частині оплати послуг зберігача.

Перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні також конструюється законодавцем і науковцями як єдине зобов'язання, яке здійснюється не просто кількома видами транспорту (ч. 1 ст. 913 ЦК), а двома чи більше перевізниками (ч. 1 ст. 312 ГК). У літературі спори ведуться тільки стосовно його виду: часткове; солідарне; як часткове, так і солідарне; не те й не інше, а своєрідне

[3]. Більш вдалим видається погляд на це зобов'язання як на часткове, бо хоча всі учасники перевезення сприймаються як єдиний перевізник [4], існує роздільність у виконанні єдиного зобов'язання з перевезення вантажів та відповідальності за його невиконання (п. 166 Статуту внутрішнього водного транспорту Союзу РСР, п. 123 Статуту автомобільного транспорту УРСР, пункти 1.11, 4.1 Правил перевезення вантажів у пряму змішаному залізнично-водному сполученні).

Зобов'язання співстрахування також передбачає обов'язкову множинність осіб-страховиків. Воно виникає, коли за одним договором кілька страховиків страхують один і той же ризик (ч. 1 ст. 986 ЦК України, ч. 1 ст. 11 Закону України «Про страхування»). Страхування різних ризиків у різних страховиків з правової точки зору означало б укладення кількох договорів страхування, оформлених одним документом, що суперечить визначенню договору співстрахування (В. М. Бартош).

Обов'язкова множинність осіб так само властива кредитному зобов'язанню у відносинах консорціумного (синдикованого) та паралельного кредитування. Раніше консорціумне, а тепер паралельне кредитування [5], застосовується тоді, коли є потреба використати фінансовий потенціал кількох банків одночасно, мінімізувати кредитні ризики кожного з кредиторів, інвестувати значні проекти. Тобто механізм цього кредитування опосередковується двома правочинами: один укладається між самими банками-учасниками, інший — з відповідним позичальником (Р. А. Майданик). Перший правочин регулює внутрішні відносини множинності осіб, а другий — зовнішні. У кредитному зобов'язанні банки-учасники вважалися солідарними кредиторами (п. 8 Положення про порядок здійснення консорціумного кредитування, яке діяло до 27.07.2008 р.).

Про обов'язковість множинності осіб у цьому зобов'язанні свідчила й судова практика. Так, 25.10.1999 р. між ВАТ «Державний ощадний банк України» та Державним акціонерним спеціалізованим імпортно-експортним банком України «Укрспецімпексбанк» було укладено Генеральну угоду про здійснення консорціумного кредитування. Відповідно

до п. 1.3 Генеральної угоди «Укрспецімпексбанк» є банком-координатором та отримує від клієнтів-позичальників кошти на сплату основного боргу та відсотків, комісій, винагород, штрафів і розподіляє їх між банками-учасниками наступного робочого дня після їх надходження пропорційно їх ролі та частки участі. Проте, на думку ВСУ, такі обставини, як перерахування «Державним ощадним банком» грошових коштів «Укрспецімпексбанку», а також специфіка розрахунків між сторонами, свідчить про те, що сторони під укладенням Генеральної угоди про консорціумне кредитування приховали відносини по міжбанківському кредитуванню [6]. Отже, фактично в цьому випадку множинності осіб не було, через що ВСУ зробив висновок про удаваність угоди про консорціумне кредитування.

Іноді в літературі помилково вбачають обов'язкову множинність осіб там, де вона взагалі відсутня. Наприклад, російська авторка Н. Л. Платонова говорить, що в зобов'язанні з угоди про розподіл продукції завжди існує множинність осіб на боці держави. На її думку, обидва учасники, які представляють державу (Уряд РФ та орган виконавчої влади суб'єкта РФ, на території якого розташована відповідна ділянка надр), будуть нести перед інвестором солідарну відповідальність, оскільки така сама відповідальність покладається і на кількох осіб на боці інвестора. Такий підхід і раніше, і зараз не відповідає положенням російського законодавства. Стороною цього зобов'язання є лише один суб'єкт — держава, а Уряд РФ та відповідний суб'єкт федерації уповноважені тільки підписати від її імені. В Україні договір підписує КМУ та ВР АРК чи відповідний орган місцевого самоврядування, на території якого знаходиться ділянка надр (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про угоди про розподіл продукції»). Втім, стороною договору продовжує залишатися держава Україна (ч. 1 ст. 4 цього ж Закону), тому про множинність осіб не згадують ні вітчизняні автори (О. І. Коморний), ні КСУ у п. 3.3 рішення № 17-рп/2001 від 06.12.2001 р.

Є приклади й того, що обов'язкова множинність осіб впливає не з природи зобов'язання, а з законодавчої вимоги. Зокрема це грошове зобов'язання у від-

носінах сурогатного материнства. Часиною 2 ст. 123 СК визначаються тільки сімейно-правові наслідки укладення договору між сурогатною матір'ю та подружжям — визначається походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (батьками дитини є подружжя). У той самий час грошові зобов'язання подружжя перед жінкою, якій імплантують їх генетичний матеріал, взагалі не врегульоване. На нашу думку, вказане цивільно-правове грошове зобов'язання характеризується обов'язковою множинністю осіб. Хоча тут законодавець виходив з інших міркувань — забезпечити повноцінну сім'ю новонародженій дитині.

На противагу зобов'язанням з обов'язковою множинністю осіб у зобов'язанні, є група зобов'язань, які з різних причин взагалі не допускають існування множинності осіб. Причинами цього можуть бути природа правовідносин, особливості суб'єктного складу або законодавчі обмеження, які запобігають можливим зловживанням.

Прикладом, коли множинність осіб суперечить самій природі зобов'язань, є аліментні зобов'язання. Останні є цивільно-правовими грошовими зобов'язаннями. Якщо один батько (мати) сплачує аліменти на кількох дітей, то перед нами не зобов'язання з множинністю кредиторів, а кілька зобов'язань, які пов'язують батька (матір) з кожною дитиною. В літературі зустрічаються поодинокі висловлювання, що аліментні правовідносини між обома батьками й кількома дітьми є єдиними складними зобов'язаннями з множинністю осіб, а саме частковими (А. М. Рабець). Проте переважна більшість вчених вважають, що навіть у цьому прикладі множинність осіб відсутня (Л. В. Афанасьева, Л. В. Сапейко). Думається, що пов'язано це не стільки з тим, що «момент виникнення та припинення правовідносин може існувати в різний час» (Л. В. Сапейко), скільки з тим, що зв'язок матері (батька) з кожною дитиною є строго індивідуальним і особистим. Згідно із законом аліменти на кількох дітей стягуються в єдиній частці від заробітку (ч. 2 ст. 183 СК), а розміри часток на кожную дитину презюмуються рівними (ч. 3 ст. 183 СК). Я. В. Новохатська обґрунтовує

недоцільність такої презумпції з точки зору практики. Гадаємо, відсутність множинності осіб у цих відносинах могла б бути додатковим аргументом на користь цієї точки зору. Тим більше, що вона (відсутність) виключає автоматичне застосування такої самої презумпції, як у ст. 540 ЦК (рівність часток).

За схожими підставами (сутність відносин) іноді взагалі заперечують множинність осіб у вексельних право-відносинах. Зокрема В. А. Белов вказує, що «вексель — це документ, що втілює в собі кілька зобов'язань різного змісту (їх множинність), а солідарне зобов'язання — одне зобов'язання з множинністю осіб». Інші автори, навпаки, стверджують, що множинність осіб наявна як у всьому складному вексельному зобов'язанні в цілому, так і в кожній його складовій (О. М. Єфімов). Ще один підхід: множинність осіб у вексельному зобов'язанні існує, але утворюється вона тільки при регресі, а в зобов'язанні основних вексельних боржників її немає (О. М. Єфімов, І. Ф. Сидоров, В. М. Уруков). На нашу думку, множинність осіб має місце як серед регресних боржників, так і серед основних учасників вексельних зобов'язань. Останні можуть утворювати і активну, і пасивну, і відповідно змішану множинність осіб. Хоча така множинність має свої особливості (у розмірі та черговості заявлення вимог, наслідках виконання солідарного обов'язку).

Те, що, на думку В. М. Урукова, у вексельних зобов'язаннях відсутня множинність векселедержателів, не відповідає і науковим напрацюванням (А. Ф. Федоров, В. М. Гордон, Є. О. Крашенінніков), і окремим нормам закону — в УВЗ немає таких обмежень, а в частинах 1 і 2 ст. 10 Конвенції про міжнародні переказні векселі і міжнародні прості векселі прямо передбачена така можливість. Пасивна множинність осіб (серед векседавців) теж існує (А. Ф. Федоров, В. М. Гордон, Є. О. Крашенінніков). Проте, на відміну від множинності векселедержателів, які здійснюють права спільно, кілька векседавців відповідають як солідарні боржники, їх обов'язки самостійні (недійсність одних не впливає на дійсність інших). У літературі згадують і про солідарну множинність авалістів без дроблення вексельної суми (А. Ф. Федоров). За сучасним зако-

подавством допускається аваль у певній частині (ч. 1 ст. 30 УВЗ), тому можлива і часткова множинність авалістів.

До внутрішніх відносин (між кількома векселедавцями (акцептантами) і векселедержателями) положення про загальноцивільничну множинність осіб слід застосовувати в повному обсязі. До зовнішніх відносин (між вексельними кредиторами і боржниками) — із певними застереженнями. Так, у п. 31 постанови Пленуму ВСУ № 5 від 08.06.2007 р. вказується, що до регресної вимоги за векселем не застосовуються правила, встановлені ч. 2 ст. 543 та ч. 2 ст. 544 ЦК.

В інших цивільно-правових зобов'язаннях множинність осіб неможлива через специфіку суб'єктного складу. Наприклад, так звані «внутрішні» договори між подружжям (ст. 64 СК), колишнім подружжям (ч. 1 ст. 89, ст. 91 СК), батьками дитини (статті 109, 189, 190), особами, що проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу (ст. 74 СК), нареченими (ч. 4 ст. 31 СК) [7]. У цих випадках природно, що осіб лише дві.

Множинність осіб іноді законодавчо обмежується, щоб запобігти можливим зловживанням. Так, відповідно до ч. 5 ст. 9 Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» за одним об'єктом будівництва забудовник не має права укладати договори з різними управителями ФФБ (Фонду фінансування будівництва). Так само відповідно до ч. 4 ст. 50

Закону України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» кожен інститут спільного інвестування повинен мати тільки одного зберігача.

Таким чином, в одних випадках множинність осіб суперечила б призначенню інституту множинності осіб у зобов'язанні (багатосторонні правочини) чи призначенню самих прав (аліментні правовідносини). Іноді вона відсутня через специфіку суб'єктного складу (договори між нареченими, подружжям, колишнім подружжям, батьками дитини, особами, що проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу). Обмеження на неї встановлені у законі, щоб запобігти можливим зловживанням (договір управління ФФБ за одним об'єктом будівництва, зберігання одного ІСІ). Трапляються й випадки, коли множинність осіб заперечується, хоча законодавство не містить таких обмежень (видача довіреності кількома особами кільком повіреним).

Обов'язкова наявність множинності осіб може бути зумовлена суттю відносин (договірний секвестр, перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні, співстрахування) або є відносини, що зовні нагадують обов'язкову множинність осіб, хоча така відсутня (угоди про розподіл продукції). В деяких випадках сам закон встановлює множинність осіб, як обов'язкову вимогу (сурогатне материнство).

ПРИМІТКИ

1. Сарбаш С. В. Обязательства с множественностью лиц и особенности их исполнения : монография / С. В. Сарбаш. — М. : Статут, 2004. — 112 с.

2. Тімуш І. С. Зобов'язання з множинністю осіб / І. С. Тімуш // Аномалії в цивільному праві України : навч.-практ. посіб. / відп. ред. Р. А. Майданик. — К. : Юстініан, 2007. — С. 693—757.

3. Самойленко Г. В. Договір перевезення вантажів у внутрішньому водному сполученні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Г. В. Самойленко ; Нац. ун-т внутрішніх справ, МВС України. — Х., 2003. — С. 129—140.

4. Там само. — С. 131.

5. Лепех С. М. Кредитний договір : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / С. М. Лепех ; Львів. нац. ун-т імені Івана Франка. — Л., 2004. — С. 676, 76.

6. Постанова Верховного Суду України у справі № 3-526к08 від 11.03.2008 р. (номер у реєстрі 2405623).

7. Сімейний кодекс України : наук.-практ. ком. / за ред. І. В. Жилінкової. — Х. : Ксилон, 2008. — С. 217—219.

Гриценко Галина. Обязательства с обязательной множественностью лиц и обязательства, в которых она невозможна.

Автор разделяет обязательства на те, в которых множественность возникает факультативно, обязательно или вообще невозможна. Автор анализирует украинское и зарубежное законодательство, различные подходы ученых, приводит примеры из судебной практики, делает вывод о причинах, по которым некоторые обязательства не могут существовать без множественности лиц, а другие — не допускают ее возникновения.

Ключевые слова: множественность лиц, обязательство.

Grytsenko Galyna. Obligations with mandatory plurality of persons and obligations which prevent occurrence of plurality of persons.

The author divides obligations into those with optional, mandatory plurality of persons and those which prevent occurrence of plurality of persons. The author analyzes Ukrainian and foreign legislation, different approaches of scientists, provides examples of court practice, draws a conclusion about the reasons behind some obligations can not exist without a plurality of persons, and others — prevent its occurrence.

Key words: plurality of persons, obligation.